

معرفی نسخه خطی دیوان «میرزا تقی بن زکی صاحب علی آبادی»

کامران پاشائی فخری*

چکیده

میرزا محمد تقی علی آبادی مازندرانی، فرزند میرزا زکی، یکی از گویندگان و شاعران در نیمه دوم قرن سیزدهم به شمار می‌رود. اصل وی از علی آباد مازندران و در شعر و شاعری ید طولانی داشته است. ابتدا به «ملالی» تخلص میکرد ولی بعداً تخلص اش را به «صاحب» تغییر داد و به همین جهت به «صاحب دیوان» نیز اشتهار دارد. دیوان شعری وی شامل قصائد، قطعات، غزلیات، رباعیات و مثنویات می‌باشد که حدود ۵۳۰۰ بیت و موضوع آن اغلب در مدح فتحعلی شاه، محمد شاه قاجار، در نعت حضرت علی، پیامبر است. دیوان صاحب علی آبادی، دارای اشعار بسیار فاخر ادبی و پخته، و وزنی آهنگین است که تاکنون مجال نشر، تصحیح و تحلیل نیافته است. از اشعار وی ابیات اندکی در کتب تذکره و تراجم در ذیل حالاتش نقل گردیده، اما دیوان اشعارش تا به حال چاپ نشده و چند نسخه خطی از آن موجود است. لذا مقاله حاضر با هدف شناساندن این اثر ارزشمند، بر پایه نسخه خطی موجود در کتابخانه مجلس با شماره ۱۰۰۸ و مقابله آن با پنج نسخه دیگر پرداخته است. نسخه مذکور بنا به دلایلی چون سلامت، کامل بودن، خوانا بودن و در کل اکمل و نسبتاً اقدم بودن به عنوان نسخه اساس قرار گرفت.

کلید واژه‌ها: نسخه خطی، دیوان صاحب علی آبادی، میرزا تقی بن زکی.

* - دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران. Pashaiekamran@yahoo.com

مقدمه

«محمدتقی بن میرزا محمد زکی علی آبادی مازندرانی از نویسندگان و منشیان زبردست دوره فتحعلی شاه قاجار بود و در دربار آن پادشاه شغل ریاست بیوتات سلطنتی و واسطه ابلاغ پیام‌های محرمانه شاه را بر عهده داشت. وی ملقب به «صاحب دیوان» و معروف به «ملالی» و «آقا» بود. دیوان صاحب شامل قصائد، قطعات، غزلیات، رباعیات و مثنویات می‌باشد که حدود ۵۳۰۰ بیت است. موضوع دیوان اغلب در مدح فتحعلی شاه، محمدشاه قاجار، میرزا ابوالقاسم قائم مقام، عبدالله میرزا، منوچهر خان معتمدالدوله، در نعت حضرت علی، پیامبر، امام جعفر صادق و ثامن-الائم است.» (رکن‌زاده آدمیت، ۱۳۳۹: ۷۸)

«براساس ماده تاریخهایی که به سال ۱۲۵۵ گفته شده پیش از شروع اشعار، منشآت نثری صاحب دیوان که عبارت است از شرح حالی از فتحعلی شاه و اجداد وی و طائفه قاجار به انشای فتحعلی شاه و قلم صاحب و حکایاتی به طرز گلستان آمده است. آشنایی با تاریخ گذشتگان و استفاده از تجارب آنان و احتراز از آنچه آنان را گرفتار میکرد در صورتی مفید است که همچنان که بوده بازشناسی شود. بسیاری از وقایع گذشته به صورت آثار مکتوب باقی مانده و به نسل‌های بعد رسیده است. احیای آن آثار یکی از راههایی است که این شناخت را تضمین و تأمین میکند. هر چند این شناخت به صواب نزدیک باشد مسلم است که سودمندتر تواند بود. در روزگار ما به این «نقد و تصحیح» می‌گویند کاری که نمیتوان بی‌مدد آن، زندگی گذشتگان و آرا و عقاید آنان را بازشناخت.» (فدایی، ۱۳۸۶: ۱۸۵)

تعریف نسخ خطی

«در تعریف نسخ خطی گفته‌اند: کتابی دست‌نوشته که تاریخ آن مربوط به قبل از اختراع چاپ یا هم‌زمان با اختراع چاپ است و متمایز از سند، نامه یا پژوهشنامه‌ای است که با دست نوشته شده باشد. در تعریف نسخ خطی وجود مرکب و کاغذ و قید دستنویس و مربوط به دوران قبل از اختراع چاپ بودن ضروری است.» (راستین، ۱۳۶۵: ۸۵)

«پیشینیان «نسخه» را گاه به معنای مطلق «کتاب» به کار می‌برده‌اند و گاهی از آن کلمه، هیأت رونویس شده کتاب و نوشته را اراده می‌کرده‌اند. از این رو به برگهایی که بر روی آن‌ها مطالبی با دست، توسط قلم نی، قلم مو و قلم فلزی و با سیاهی (مرگب) - پیش از رواج چاپخانه - نوشته شده باشد و آن برگها از یک طرف (عطف) به هم متصل و پیوسته شده باشند و از طرف عطف بین دفتین (دو طبله جلد، دو دفته جلد) قرار گرفته باشد و از همان طرف به دفته‌های جلد پیوسته باشد، نسخه خطی گفته شده است.» (مایل هروری، ۱۳۷۶: ۴۷)

بنابراین باقی ماندن حاصل سالها تلاش نویسندگان و شاعران در قالب نسخه‌های خطی و عدم امکان بهره‌گیری علاقمندان به متون آنان بی‌انصافی است، که با پرداختن به آن متون گرد و غبار نشسته بر روی نسخه‌های خطی را از چهره آنها بزدايند و بدین ترتیب حقوق آفرینندگان آثار را تا حدودی ادا کنند.

پیشینه تحقیق

تصحیح کتاب «میرزا تقی بن زکی صاحب علی آبادی»، از نویسندگان، گویندگان و شاعران ایرانی نیمه دوم قرن سیزدهم - که شناخته شده نیست - در حوزه پژوهش، کاری کاملاً تازه می‌باشد و می‌تواند گامی هر چند کوچک در تحوّل گرایش تحقیقات کاربردی علاقمندان به نسخه خطی به خصوص در رشته زبان و ادبیات فارسی باشد.

ضرورت و اهمیت تحقیق

هدف از انتخاب این کتاب جهت تصحیح، در درجه اول شناساندن آن و نویسنده‌اش به جامعه ادبی همراه با تصحیح انتقادی اثر و به دست آوردن نسخه اصح بود. با این کار می‌توان گامی هر چند کوچک در شناساندن این اثر، به جامعه پژوهشی کشورمان برداشت.

روش انجام پژوهش

بعد از مطالعه شیوه‌های تصحیح با توجه به ویژگی و چگونگی نسخه‌های موجودی که در دسترس بود، نسخه اساس؛ انتخاب شد. نسخه مجلس با شماره ۱۰۰۸ دارای امتیازاتی بود (از

لحاظ کامل بودن، سلامت، خوانا بودن، همچنین از کهن ترین قطع های نسخه خطی است به طول و عرض همسان و برابر) که باعث شد آن را به عنوان نسخه اساس قرار داده و بقیه نسخه ها با آن مقابله شود. برای شروع کار، بعد از تهیه عکس نسخه ها تورق و تفحص صورت گرفت.

از نظر نسخه شناسی تاریخی نسخه هایی که از اصلی واحد مآخذ بودند در یک گروه قرار گرفتند و نسخه های مستقل در گروه دیگر. این کار کمک کرد تا با توجه به عوامل سه گانه (قدمت، صحت و استقلال) نسخه اساس انتخاب شود و نسخ دیگر به علت افتادگی و بدخطی و ناخوانا بودن، از دایره مقابله و مقایسه خارج گردید.

در مرحله بعد به استنساخ نسخه پرداخته شد، با سعی بر این که به هیچ عنوان از نسخه اساس عدول نشود، جز در مواردی که خطای کاتب محرز بوده است. با تأمل در رسم الخط نسخه اساس و دیگر نسخه ها تلاش شد تا اثر مورد نظر را با عنایت به اسلوب خط آیین و نگارش - که روزگار ما به لحاظ سهولت در مطالعه تداول یافته است - نوشته شود.

پس از استنساخ نسخه اساس، نسخه های بدل به ترتیب گروه بندی و با نسخه اساس مقابله شد و موارد اختلاف نسخ یادداشت گردید. با مطالعه شیوه های تصحیح، با توجه به طبیعت و چگونگی نسخه های موجود، شیوه بینابین برای تصحیح اثر مورد نظر انتخاب شد و بعد وارد مرحله نقد متن و تنظیم پژوهش نامه اثر گردیدیم. (پژوهشنامه مجموعه ای است از آیات و احادیث به کار رفته در متن را در انجام اثر قرار داده و تلاش شد تا لغات در خور توجه و دشوار و نادر متن را با استناد به منابع معتبر و کتب لغت متعدد، شرح و توضیح داده شود. عکسی از صفحات نسخه هم تهیه و ضمیمه شد.)

- معرفی نسخه و ویژگی های کلی آن

۱- نسخه یک یا نسخه اساس (با علامت اختصاری «اس»)، براساس نسخه ای است که به ۲۲ جمادی الثانی ۱۳۰۲ هجری یعنی ۵۵ سال بعد از فوت علی آبادی، توسط مهدی بن رضا بن مهدی علی آبادی مازندرانی، کتابت شده است. در کتابخانه مجلس شورای اسلامی (شماره یک) تهران با شماره ۱۰۰۸ نگهداری می شود. نسخه به خط نستعلیق خوب،

کتابت گردیده و دارای ۲۴۵ برگ، طول ۲۲ و عرض ۱۳۱/۲ سانتیمتر می‌باشد و هر صفحه ۱۴ بیت است.

نسخه مذکور: جلد تیماجی، کاغذ فرنگی، قطع خستی اباریک، نسخه دارای افتادگی صفحات (۸۷-۸۸) است که در شناسنامه کتاب در فهرست کتابخانه مجلس ذکر نشده است. بخش بندی نسخه شامل: گذشته از سه بخش نثری که از صفحه ۱ تا ۸۴ را فرا گرفته، شامل قصاید (۳۵۴-۸۵)، غزلیات (۴۱۷-۳۵۵)، رباعیات (۴۲۸-۴۱۸)، مثنوی‌ها (۴۸۸-۴۲۸) می‌باشد و در حدود ۵۳۰۰ بیت است.

آغاز دیوان: که را شاید ثنا زان پس که زبید آل یاسین را / جهان مجد و تمکین آسمان دانش و دین را (در صفحه آخر دیوان این گونه آمده است: تمت الكتاب بعون الملك الوهاب بید المذنب مهدی ابن رضا ابن مهدی علی آبادی المازندرانی فی یوم چهارشنبه بیست و دوم جمادی-الثانی مطابق سال فرخنده فال تخاقوی نیل خیریت سنه ۱۳۰۲)

۲- نسخه دو یا نسخه مجلس (با علامت اختصاری «مج ۱») - که در کتابخانه مجلس شورای اسلامی (شماره یک) تهران با شماره ۲۴۴۹، به خط نستعلیق و کتابت جلی ۲، در تاریخ ۱۲۷۴ هجری توسط غلامحسین اشرفی کتابت گردیده، در اندازه ۲۱۰ میلیمتر، جلد مشین زیتونی ترنج ۳ منگنه، کاغذ فرنگی، در ۴۴۶ صفحه، ۱۵ سطر، اندازه نوشته ۱۵۰ میلیمتر.

(در انجام و پایان نسخه کاتب می‌نویسد: تمت الكتاب بعون الملك الوهاب فی شهر رجب المرجب سمت تحریر پذیرفت به سنه ۱۲۷۴ کتبه غلام حسین اشرفی)

^۱ - از کهن‌ترین قطع‌های نسخه‌های خطی است به طول و عرض همسان و برابر.

^۲ - نوعی از خط است که فرجه و درشت و روشن نوشته شده باشد.

^۳ - در اصطلاح نسخه‌آرایی، شکلی را گویند بیضی، که وسط آن را با نقوش اسلیمی یا تصویر نبات و حیوان و یا با خطوط رقاع نسخ و نستعلیق می‌آرایند. ترنج را اغلب در وسط دو طبله جلد می‌کشند.

۳ - نسخه سه یا نسخه مجلس (با علامت اختصاری «مج ۲»)، موجود در کتابخانه مجلس شورای اسلامی با شماره ۲۴۵۰، کتابت قرن ۱۳ (رقم و تاریخ ندارد) به خط نستعلیق، کتابت خفی. جلد تیماج سبز، کاغذ فرنگی، در ۱۸۴ صفحه، ۱۷ سطر، ۲۲۰ میلیمتر. آغاز: لالی ثنای مزید مخزن دارا و افزون از مخزون دریا که از لجه دل به غواصی اندیشه ثاقب...

بخش بندی شامل دیباچه در تاریخچه قاجاریه و شرح حال فتحعلیشاه (۱-۸)، قصاید (۹، ۱۲۳)، ترکیب بند (۱۳۱-۱۲۳)، قطعات (۱۳۱-۱۳۹)، غزلیات (۱۴۱-۱۵۸)، رباعیات (۱۶۲-۱۵۹)، مثنویها (۱۶۲-۱۵۷) و حکایات نثر (۱۷۷-۱۸۴) می باشد. بعضی از نشانه‌ها و علائم همچنین درج افتادگی کلمات در حاشیه صفحات نشانگر آن است که کاتب یا شخص دیگری بعد از به انجام رساندن کتابت، آن را با نسخه دیگری که اصل بوده مقابله کرده است.

از رنگ و رخ کاوس هر سبب که در کابل   از خون دل قابوس هر لاله که در گرگان
در نسخه مجلس شورای اسلامی (نسخه شماره دو، مج ۱): (واو) نبود.
خورشید به بالا شد آینه مصفا شد   گه در خطر عقرب گه بر اثر سرطان
در نسخه مجلس شورای اسلامی (نسخه شماره دو، مج ۱): (گه) نبود.
خوش باد شب ما را خاصه به سحرگاهان   که بوی سر زلفش از باد صبا گیریم
در نسخه مجلس شورای اسلامی (نسخه شماره دو، مج ۱): (باد شب) نبود.
رانده‌ام سلطان شیطان را ز خویش   نه ز شیطان بیم و نز سلطان خورم
در نسخه مجلس شورای اسلامی (نسخه شماره دو، مج ۱): (خورم) نبود.

۴ - نسخه چهار یا نسخه مجلس (با علامت اختصاری «مج ۳»)، موجود در کتابخانه مجلس شورای اسلامی با شماره ۱۰۷۲، تاریخ کتابت ۱۲۸۵ هجری قمری، کاتب محمدحسین به خط نستعلیق خوب و به نام دیوان ملالی در دفاتر کتابخانه و پشت نسخه ثبت گردیده است.

جلد تیماج، کاغذ فرنگی، قطع وزیری، شماره برگ‌ها ۸۴، صفحه‌ای ۱۵ بیت، طول ۲۵ سانتی‌متر و عرض ۱۶/۵ سانتی‌متر.

تصوّر می‌شود که این شاعر در بدو جوانی گاهی در قصاید و غزلیات تخلص خود را با نام ملالی ذکر می‌کرد، و چون به سال ۱۲۳۴ به تهران احضار گردیده به صاحب دیوان ملقب شده و صاحب تخلص کرده است.

دل که جای ملال بود نماند   دل ندارم ملال را چه کنم
(غزل: ۴۸۹)

دوش عشق تو به گوش دل صاحب می‌گفت   این سخن‌های پراکنده درهم چه کنم
(همان: ۶۲۳)

شهان به تاج سرافراز و صاحب دیوان   به خاک درگه تو می‌کند سرافرازی
(همان: ۱۰۰۲)

دیوان: شامل قصاید، قطعات، ترکیب‌بندها، غزلیات، رباعیات و یک مثنوی در شرح برخی از حالات و گزارش زندگانی شاعر می‌باشد.

کاتب نسخه در پایان می‌نویسد: تمم بالین و السلامه فی دارالخلافة الطهران من شهر سنه ۱۲۸۵ اللهم اغفر لی ولوالدی و لجمیع المومنین و المومنات به حق اشرف الکائنات و اهل بینه المعصومین الطاهرین.

۵ - نسخه پنج یا نسخه تبریز (با علامت اختصاری «تب»)، موجود در کتابخانه مرکزی تبریز با شماره ۲۶۴۸ به خط نستعلیق، کاتب خود شاعر، در ۹۶ صفحه، ۱۵ سطر، اندازه ۱۵/۵، کاغذ ترمه، جلد چرمی. هیچ نوع آرایشی ندارد پشت برگ سفید و در اول یادداشتی مبنی بر شناساندن شاعر و این که اشعار این دیوان از هزار و دویست و ده تا هزار و دویست و فهتاد سروده شده و در خاتمه به نثر در باره تاریخ ایل قاجار تا زمان فتحعلی شاه آمده است.

۶ - نسخه شش یا نسخه سپهسالار (مدرسه عالی شهید مطهری) (با علامت اختصاری «سپه»)، موجود در کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری با شماره ۲۵۹ به خط نستعلیق خوب بدون

ذکر نام نویسنده و مسلماً در نیمه دوم قرن ۱۳ نگارش یافته است. عناوین با شنگرف^۱ نگاشته شده به سال ۱۲۶۱ داخل کتابخانه اعتضادیه شده و پشت صفحه نخستین یادداشت گردیده بخشی از نثریات در آخر نسخه می باشد.

جلد تیماج، کاغذ فرنگی، قطه خستی، شماره اوراق ۱۹۱، صفحه ای ۱۷ سطر، طول ۲۲ سانتی متر و عرض ۱۵ سانتی متر.

۱-۵- ویژگی های نسخه اساس (نسخه مجلس با شماره ۱۰۰۸) عبارت است از:

این نسخه نسبت به سایر نسخ از نظر تاریخ کتابت نسبتاً اقدم و از لحاظ پاکیزگی و سلامت و خوانا بودن اکمل نسخ دیگر است. نسخه اساس دارای تکرار و سقط و افتادگی کلمات نیست مگر در مواردی. خطای دستوری سهوی ندارد، اما درصدی از خطاهای املائی مربوط به خطاهای سهوی است که مسلماً در اثر کتابت نسخه به شیوه سماعی رخ داده است. نسخه به خط نستعلیق خوب، کتابت گردیده و هر صفحه ۱۴ بیت است. بخش بندی شامل: قصائد، غزلیات، رباعیات، مثنوی ها می باشد.

- معرفی صاحب اثر

«میرزا محمد تقی علی آبادی، از مردم علی آباد مازندران، معروف به «آقا» از نویسندگان و منشیان زبردست دوره فتحعلیشاه و از درباریان آن پادشاه بود که در دربار دارای شغل ریاست بیوتات سلطنتی و سمت امین رسائل و واسطه ابلاغ پیام ها و رسائل و فرمان های محرمانه شاه بوده است. این نویسنده فاضل پیش از قائم مقام سبک تازه ساده نویسی را در نثر فارسی رواج داد و مشوق دانشمندان و فضلا و نویسندگان و گویندگان بود. صاحب در قصاید و غزلیات گاهی «صاحب» و هنگامی «صاحب دیوان» تخلص می کرده است. در اوایل جوانی ده سال وزارت عبدالله میرزا حاکم و فرمانروای خمسه و سهرورد و سجاس را داشته و به سال ۱۲۳۴ قمری به تهران

^۱ - معربش شنجرف است و آن جسمی است معدنی، که از گرد آن، که سرخ و یا متمایل به قهوه ای است، محلولش را می ساخته اند و کاتبان عنوان ها و سرفصل ها و آیات و اخبار را با آن کتابت می کردند.

احضار گردیده و مقام منشی الممالکی را پادشاه عصر به وی واگذار نمود. صاحب دیوان در اوایل سلطنت محمدشاه نیز مدتی در مقام وزارت فارس خدمت کرد. در شیراز به تشویق دانشمندان همت گماشت. در همان شهر رضا قلی خان هدایت را دیده و می‌خواست او را به تهران آورد ولی به علت بیماری معذرت خواسته و به تهران باز می‌گردد و در سال ۱۲۵۶ فوت میکند. (خیام‌پور، ۱۳۷۲: ۳۲۲)

«از اشعار وی ابیات اندکی در کتب تذکره و تراجم در ذیل حالاتش نقل گردیده، اما دیوان اشعارش تا به حال چاپ نشده است و چند نسخه خطی از آن موجود است. دیوان وی با حمد و ثنای پروردگار، مدح و منقبت پیامبر اکرم (ص)، حضرت علی (ع)، و امام رضا (ع) آغاز شده است. دیوان او در حدود ۵۵۰۰ بیت است. صاحب دیوان در شمار چند تن نویسنده طراز اول صدر حکومت قاجاریه است. قائم مقام در منشآتش از او به احترام نام می‌برد و در نویسندگی به استادیش می‌ستاید.» (رضائی، ۱۳۷۸: ۱۵۶)

«رضا قلی خان هدایت در حدود ۱۰۰۰ بیت از قصاید وی که در نعت حضرت پیامبر، حضرت علی، پادشاهان معاصر و امرا می‌باشد و همچنین از رباعیات او انتخاب و در مجمع‌الفصحا آورده است.» (همان)

«با مرگ آقا محمد خان در سال ۱۲۱۱، برادرزاده او به نام «باباخان» معروف به «فتحعلیشاه» جانشین وی شد. فتحعلیشاه، نه تنها قلمرو حکومت قاجار را حفظ کرد بلکه اقدامات و فعالیت‌هایی که طی ۳۷ سال حکومت خود انجام داد، موجب تثبیت و استوار حکومت قاجاریه گردید. دوران فرمانروایی فتحعلیشاه بر ایران یکی از مهم‌ترین دوره‌های حکومت قاجار است.» (صفائی، ۱۳۷۸: ۸۳۹)

- رسم الخط یا اسلوب نگارشی نسخه اساس

- به جای حرف /ب/ از حرف /ن/ استفاده شده است.

- گرش بگزید از دیگر شهان شاه جهان نشگفت
تب، مج ۱ و ۲ و سپه: بشگفت
- به جای حرف /ن/ از حرف /ت/ استفاده شده است.
- هم از یعقوبیان یوسف شناسند ابن یامین را
به من نازد همی سازد غبارم استخوان و پی
تب، مج ۱ و ۲ و ۳ و سپه: تازد
- گاهی حرف /و/ حذف شده است.
- که گویی نیست آسایش دمی این واژگون زین را
از آن محفل که چرخ هشتمین از پیشکارانش
تب، مج ۱ و ۲ و ۳ و سپه: ترتیب و تزیین
- به جای حرف /ش/ از حرف /ج/ استفاده شده است.
- امیدم دل دهد هین بازگو از بهر تسکین را
ادب تشویر فرماید که هان افزون مشو خامش
تب، مج ۲: مجو
- به جای حرف /ف/ از حرف /و/ استفاده شده است.
- راحت جان فضل دوستان قدیم است
نعمت دنیا نجویم از پی راحت
تب، مج ۱ و ۲ و ۳ و سپه: وصل
- در برخی موارد /ه/ حذف شده است.
- به دو تا قرص کش در انبان است
آسمان خواست تا خود آراید
تب، مج ۲ و ۳: قرصه
- به جای حرف /م/ حرف /ب/ به کار رفته است.
- چه کنم ز آسمان که دربان است
همه بگذارم ار به شوق درت
تب، مج ۱ و سپه: درمان
- به جای حرف /م/ از حرف /س/ استفاده شده است.
- ز چاه از ریمان بیرون به بام از نردبان خیزد
ملامت جستم از عقل سلیم افتاده دانا
تب، مج ۱ و ۲: سلامت

- به جای حرف /غ/ از حرف /خ/ استفاده شده است.

تن زیر بار خم ندهد بختی فلک   گر امر او به قهر نجبانندش مهار

مج ۱: غم

- به جای حرف /پ/ از حرف /ب/ استفاده شده است.

ای آسمان قدر تو را چرخ پرده‌دار   ای آفتاب از در آن پرده برده وار

تب، مج ۱: پرده‌وار

- در مواردی حرف /ب/ حذف شده است.

الا ای تو دست خدا دست گیرم   منت دست و دامان محشر

مج ۱ و ۲: تب: به دامان

- به جای حرف /د/ از حرف /ن/ استفاده شده است.

امسال را طمع به خوشی می‌نهی و نیست   آگاهیّت ز پار و ز پیرار روزگار

مج ۱: میدهی

- بین دو حرف /گ/ و /ک/ تفاوت قایل نشده است. مانند: گفت /گفت

گفتیم که لاله را معنی چیست   گفتا نشنیدم ز کس، الا هو

مج ۲ و تب: گفتیم. گفتا

- استفاده «ه» در کلماتی مانند: شکایت، حیات و...

داند خضر که راحت روح سکندرست   اشعار من، که دارد از آب حیوه، عار

مج ۱ و ۲: تب: حیات

- به کار رفتن «چار» به جای «چهار» مانند: چار پر

چون به پرواز آید از هر سو عقاب چار پر   در خروش آیند از هر گوشه زاغان کمان

مج ۱: چهار پر

- نشانه جمع /ها/ در همه‌ی موارد اعم از کلمات مختوم به /ها/ غیر ملفوظ، به کلمه قبل از

خود متصل کتابت شده است. مانند، رخنهای

هر چه از رخنه‌های عرصه دهر   هر چه در شهر بند امکان است

اس: رخنه‌های - رخنهای

- /را/ متصل به کلمه قبل از خود است. مانند: مرا

نه مرا آگهی از حال رفیقان قدیم   نه کسی از من بیچاره مسکین آگاه

مج ۱ و سپه: من را

- حرف /ر/ به جای حرف /ز/ استفاده شده است.

مجاهد از پی دین زحمت از رحمت   همی بجوید بی اختیار و بی اکراه

مج ۲: زحمت

- به کار رفتن /ی/ به جای نشانه استمراری /می/ مانند: خندی، گریه

دم به دم گریه و بر گریه خود خندی گرم   هر نفس خندی و بر خنده خود گریه زار

مج ۲: خنده، گریه

- به کار رفتن /وزو/ به جای /از او/.

ازو آذر پور آزر، تقوی   وزو دست موسی عمران، کفی

مج ۱: از او

- خورشید به صورت /خرشید/ نوشته شده است.

از علو آینه خرشید را دوزد غلاف   و ز ترفیع تیغ کوه قاف را سازد قراب

مج ۱ و تب: خورشید

- بعضاً نقطه گذاشته نشده (تصحیف صورت گرفته): /ص/ به جای /ض/ مانند: عرض -

عرص

جاهش آن کشوری که عرصه دهر   زو سپنجی سرای دهقان است

تب: عرضه

- /ها/ در بیشتر موارد به کلمه بعد از خود متصل شده است. مانند: جانها

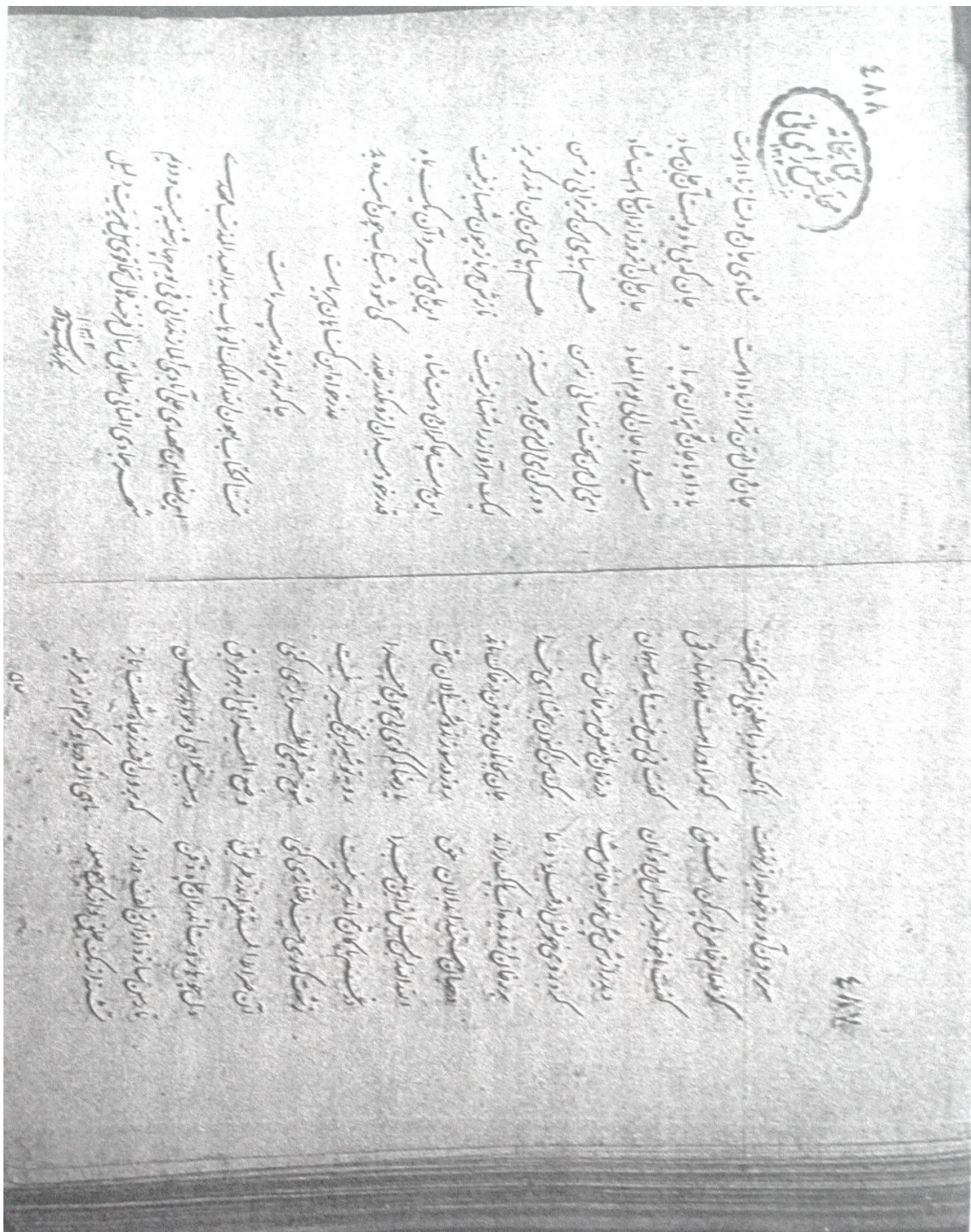
موکب سلطان عشقت چون علم بر دل زند   در نفس، جانها هوای خانه پردازی کنند

مج ۱ و ۲: جانها

نسخه مجلس با شماره ۱۰۰۸ با عنوان اختصاری (اساس) صفحه اول

نسخة مجلس با شماره ۱۰۰۸ با عنوان اختصاری (اساس) صفحه آخر

نتیجه‌گیری

میرزا محمدتقی علی آبادی، از شاعران قرن سیزدهم است که دیوانش نماینده اهمیت و نقش مؤثر او در ترویج زبان فارسی در آن دوران می‌باشد. بارزترین ویژگی دیوان علی آبادی، این است که دارای وزنی آهنگین و اشعاری فاخر و پخته می‌باشد. علی آبادی بیشتر از صنعت پارادوکس در سرودن اشعارش استفاده کرده است. دیوان اشعارش تا به حال چاپ نشده و چند نسخه خطی از آن موجود است. موضوع دیوان وی حمد و ثنای پروردگار، مدح و منقبت ائمه اطهار می‌باشد. با مطالعه و بررسی دیوان علی آبادی درمی‌یابیم که وی اشعارش را در قالب قصیده و مثنوی با مضامینی چون: حلول ماه محرم، مکالمه امام حسین با عمر سعد و ... سروده است که نگاهی احساسی با رنگ و بوی عرفانی در ابیاتش مشاهده می‌شود. آنجا که اقدام به سرودن زندگی پیامبر نموده است، به تبع آن از آیات و احادیث گاه به شکل اشاره و گاه به شکل تضمین بسیار استفاده کرده است و این موضوع بسامد بالایی دارد. دیوانش بیان‌گر ارادت به پیامبر و خاندان ایشان است. افزون بر این، استفاده از کلمات عربی این نکته را فریاد می‌آورد که نویسنده انسی کامل با زبان و آثار عربی دارد و تلفیق دو زبان فارسی و عربی بر استحکام و انسجام متن افزوده است. باید یادآور شد که نویسنده با احاطه‌ای کم‌نظیر بر وقایع تاریخی مربوط به زندگی ائمه اطهار، بر آن است که ضمن ارائه تاریخی متقن و قابل استناد، بر تقدس و ارزش معنایی اشعار خود بیفزاید. این پژوهش بر پایه نسخه خطی موجود در کتابخانه مجلس با شماره‌ی ۱۰۰۸ و مقابله آن با پنج نسخه دیگر پرداخته است. این نسخه نسبت به سایر نسخ از نظر تاریخ کتابت نسبتاً اقدم و از لحاظ پاکیزگی و سلامت و خوانا بودن اکمل نسخ دیگر است. نسخه اساس خطای دستوری سهوی ندارد. نسخه به خط نستعلیق خوب، کتابت گردیده و هر صفحه ۱۴ بیت است. بخش‌بندی شامل: قصائد، غزلیات، رباعیات، مثنوی‌ها می‌باشد.

فهرست منابع و مآخذ

- ۱ - خیّام پور، عبدالرّسول، (۱۳۷۲)، فرهنگ سخنوران، جلد ۲، تهران، چاپ یکم.
- ۲ - راستین، فروردین؛ سلطانی، پوری، (۱۳۶۵)، اصطلاح نامه کتابداری، تهران: کتابخانه ملی.
- ۳ - دانش پژوه، محمّد تقی، (۱۳۴۰)، فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، تهران: دانشگاه تهران.
- ۴ - _____، (۱۳۳۹)، نسخه های خطی، جلد یکم، تهران: دانشگاه تهران.
- ۵ - دهخدا، علی اکبر، (۱۳۶۷)، لغتنامه، تهران: دانشگاه تهران.
- ۶ - رضایی، عبدالعظیم، (۱۳۷۸)، گنجینه تاریخ ایران، جلد ۲، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ یکم
- ۷ - رکنزاده آدمیت، محمّد حسین، (۱۳۳۹)، دانشمندان و سخن سرایان فارسی، جلد ۲، تهران: اسلامیّه و خیّام، چاپ یکم.
- ۸ - صفایی، ابراهیم، (۱۳۷۸)، رستاخیز ادبی ایران در دوره قاجار، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ یکم، صص ۸۴۵-۸۳۳.
- ۹ - فدایی، غلامرضا، (۱۳۸۶)، آشنایی با نسخ خطی و آثار کمیاب، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها، چاپ یکم.
- ۱۰ - مایل هروی، نجیب، (۱۳۷۶)، تاریخ نسخه پردازی و تصحیح انتقادی نسخه های خطی، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ یکم.
- ۱۱ - منزوی، احمد، (۱۳۵۱)، فهرست نسخه های خطی فارسی، تهران: چاپ موسسه فرهنگی منطقه - ای، جلد سوم.